

УДК: 81'373.421

Турдубаева А.М.

к.филол.н., и.о.доц. Центрально-Азиатского Межд. мед. универ., Кыргызская Республика

К.ЖАНТӨШЕВДИН “КАНЫБЕК” РОМАНЫНДАГЫ ТОЛУК ЭМЕС АНТОНИМДЕРДИ КОЛДОНУУ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Бул жумушта К.Жантөшевдин “Каныбек” романындагы иликтөөгө алынган сөздөр изилдөөнүн предмети болуп эсептелет. Изилдөөнүн максаты болуп “Каныбек” романындагы антоним сөздөргө лингвистикалык талдоо жүргүзүү болуп саналат. Иликтөөнүн объектиси катары каралган сөздөрдү изилдөө процессинде материал топтоо, салыштыруу жана анализдөө усулдары пайдаланылды. Романдагы талдоого алынган толук эмес антоним сөздөргө белгилүү деңгээлде илимий-теориялык жыйынтык чыгарылды. Изилдөөдөгү материалдар жана романдагы антоним сөздөргө жүргүзүлгөн лингвистикалык талдоолор антоним сөздөр боюнча изилдөөлөргө жана кыргыз тили сабагында колдонууга өбөлгө боло алат. Изилдөөнүн илимий баалуулугу катары К. Жантөшевдин “Каныбек” романындагы толук эмес антоним сөздөргө алгачкы жолу лингвистикалык талдоо жүргүзүлүшү. Лексикология боюнча атайын окуу китебин, окуу куралдарын, окуу-усулдук колдономолорду иштеп чыгууда пайдаланылышы мүмкүн. Изилдөөнүн натыйжалары лексикологияга жана семасиологияга байланыштуу кийинки изилдөөлөргө таяныч боло алат.

Негизги сөздөр: “Каныбек” романындагы; романындагы толук эмес антонимдер; антоним; карамакаршы; маани; сөз; сөздөр; мисалы; толук эмес; каршы; түгөй.

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ НЕПОЛНЫХ АНТОНИМОВ В РОМАНЕ К.ЖАНТӨШЕВА «КАНЫБЕК»

В данной работе предметом исследования являются исследуемые слова в романе К.Жантөшева «Каныбек». Цель исследования – провести лингвистический анализ антонимов в романе «Каныбек». В процессе исследования слов, рассматриваемых как объект исследования, использовались методы сбора, сравнения и анализа материала. По анализируемым неполным антонимам в романе в определенной степени сделан научно-теоретический вывод. Материалы исследования и лингвистический анализ антонимов в романе могут способствовать исследованию антонимов и их использования на уроках кыргызского языка. Научная ценность исследования заключается в первом лингвистическом анализе неполных антонимов в романе К. Жантөшева «Каныбек». Его можно использовать при разработке специального учебника по лексикологии, учебных пособий, методики обучения. Результаты исследования станут ориентиром для дальнейших исследований, связанных с лексикологией и семасиологией.

Ключевые слова: в романе “Каныбек”; неполные антонимы в романе; антоним, противоположное, значение, слово, слова, например, неполное, противоположное, пара.

FEATURES OF USING INCOMPLETE ANTONYMS IN THE NOVEL "KANYBEK" BY K. ZHANTOSHEV

The investigated words in the novel "Kanybek" by K. Zhantoshev are the subject of the research. The purpose of the study is to conduct a linguistic analysis of antonyms in the novel "Kanybek". The methods of material collection, comparison and analysis were used in the process of researching investigated words considered as the object of research. A scientific and theoretical conclusion was drawn to a certain extent on the analyzed incomplete antonyms in the novel. Research materials and linguistic analysis of antonyms in the novel can contribute to research antonyms and their use in Kyrgyz language classes. The scientific value of the research is the first linguistic analysis of incomplete antonyms in the novel "Kanybek" by K. Zhantoshev.

It can be used in the development of a special textbook on lexicology, teaching aids, teaching methods. The results of the study will be a reference for further research related to lexicology and semasiology.

Key words: *in the novel Kanybek; incomplete antonyms in the novel; antonym; opposite; meaning; word; words; for example; incomplete; opposite; pair.*

Киришүү

Белгилүү жазуучу К.Жантөшевдин “Каныбек” романы көркөмдүүлүгү менен өзгөчөлөнүп турат. Бул романдын 1-китебинде кыргыздардын Октябрь революциясына чейинки жашоосу тууралуу чагылдырылган. Окуяларга аябай бай чыгарма, кыска темаларга бөлүнүп берилген. Жазуучунун бул чыгармасынын окурманды өзүнө тартканы – өзүнүн бере турган ойлорун жөн гана кара сөз менен эле жазып койбостон, бир татаал сүйлөмдүн ичиндеги биринчи жөнөкөй сүйлөмүн, экинчи жөнөкөй сүйлөмүнө карама-каршы коюп, салыштырып берип, биринчи абзацында байдын жашоосун сүрөттөсө, экинчи абзацында ага карама-каршы коюп кедейдин жашоосун сүрөттөп, салыштырып бергендиги болду. Негизи эле, күндөлүк жашообузда ойгонгондон баштап турсамбы-турбасамбы, барсамбы-барбасамбы, ичсемби-ичпесемби, кийсемби-кийбесемби деп карама-каршы мааниде ойлонот экенбиз. Алсак, жашап жаткан күнүбүздүн жарымы жарык, жарымы караңгы күн менен түндөн турушу кыскасын айтканда, жашообуз антонимден тургандыгын байкоо кыйын эмес.

К.Жантөшевдин “Каныбек” романы окуяларга бай, жөнөкөй жалпы элге түшүнүктүү жазылган, көркөмдүүлүгү менен айырмаланып турган чыгарма.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн максаты болуп К. Жантөшевдин “Каныбек” романындагы толук эмес антонимдер колдонулган сөздөргө лингвистикалык изилдөө жүргүзүү. Изилдөөгө алынган материалдарга талдоо жүргүзүү үчүн төмөнкү милдеттер коюлду:

1. Анализге алынган материалдарды салыштырып, контекстте карама-каршы мааниде колдонулган сөздөргө, чыгарманын стилдик ар түрдүүлүгүнө анализ жүргүзүү.
2. Чыгармадагы кездешкен толук эмес антонимдер катышкан сөздөрдү топтоп, аларга лингвистикалык талдоо жүргүзүү.
3. Изилдөөгө алынган материалдарды топтоп, синтез жүргүзүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы болуп К.Жантөшевдин “Каныбек” романында жолуккан толук эмес антоним сөздөргө алгачкы жолу изилдөө жүргүзүлүп жаткандыгы эсептелет.

Изилдөөнүн усулдары жана материалдары. Бул эмгегибизде материалдарды классификациялоо, анализдөө, синтездөө жана салыштыруу усулдары колдонулду.

Антонимдер боюнча изилденген эмгектерге саресеп сала турган болсок, илимпоз Л.А. Введенская “Проблемы лексической антонимии и принципы составления словаря антонимов” – деген темада доктордук диссертациясын 1973-ж. жактаган [4]. Л.Г. Хабибов «Структурно-семантические особенности антонимов в татарском языке» - деген темада 1984-ж. кандидаттык диссертациясын жактаган [22]. Кун Цузин «Текстообразующие функции антонимии в рассказах А.П. Чехова», - деген темада 2000-ж изилдеген [8]. Г.М. Польшкина 2002-ж. «Сопоставительный анализ фразеологических единиц с антонимичными компонентами в английском и татарском языках», - деген темада эки тилди салыштырып талдаган [12]. Ян Бо 2004-ж. «Функции антонимии в художественной и научной речи: На материале поэзии В.Я. Брюсова и научных сочинений Л.В. Щербы», - деген изилдөөсүн жүргүзгөн [25]. Ал эми Е.Н. Чернега 2005-ж “Антонимы в лингвистическом и лингвокогнитивном аспектах: На материале речи младших школьников” – деген темада

укулдук анализ жасаган [23]; Е.А. Боровых 2007-ж. «Антонимическая парадигма в русских и английских паремиях: структурно-семантический и культурологический аспекты», - деп эки тилди салыштырып изилдөөгө алган [3]; В.А. Сазонова 2011-ж. «Антонимы как средство выражения контраста в языке и художественной речи: на материале прозы А.П. Чехова», - деген изилдөө жүргүзгөн [14]; Г.С. Махкамова 2009-ж. «Антонимы в поэзии Лоика Шерали» [9]; Г.Р. Муташева 2010-ж. «Антонимы и антонимические отношения в лексике и фразеологии кумыкского и русского языков» [10]; Я.А. Гудкова 2010-ж. «Антонимия в первичном и вторичном поэтическом тексте: на материале произведений Дж.Г. Байрона "Дон Жуан" и А.С. Пушкина "Евгений Онегин" и их поэтических переводов» [5]; Ш.Б. Хожанов «Антонимия в каракалпакских пословицах и поговорках» 2020-ж. [21] илимий изилдөөлөрүн жүргүзгөн. Биз изилдеп жаткан К.Жантөшевдин «Каныбек» романындагы антонимдер боюнча изилдөө, жогоруда аталаган эмгектерде кездешпейт.

Анын ичинде кыргыз тил илиминде дагы окумуштуу Б. Усубалиев «Антонимы в киргизском языке» 1982-ж. кандидаттык диссертациясын коргогон [19]. Б.Усубалиев «Антонимдер жана аларды окутуу» 1987-ж. окуу куралын чыгарган [20]. Д.Н. Исмаилова «Кыргыз тилиндеги антонимдердин семантика-грамматикалык табияты» 2015-ж. кандидаттык диссертациясын коргогон [7]. Турдубаева А.М. К.Жантөшевдин «Каныбек» романындагы толук антонимдердин колдонулушу [16], К.Жантөшевдин «Каныбек» романындагы тексттик антонимиялар [17] К.Жантөшевдин «Каныбек» романындагы бир уңгулуу антонимдердин колдонулушу [18], К. Садыкова «Антонимы в произведениях Барпы акына» [<https://cyberleninka.ru/article/n/antonimy-v-proizvedeniyah-barpy-akuna>] илимий изилдөөлөр жүргүзүлгөн. Биз иликтөөгө алган эмгек боюнча эч ким изилдөө жүргөзө элек. К.Жантөшевдин «Каныбек» романындагы берилген толук эмес антоним сөздөргө алгачкы жолу лингвистикалык талдоого алгандыгыбыз актуалдуу болуп эсептелет.

Илимий изилдөө. Антоним гректин «anti – каршы, opima – ат, наам» – деген сөздөрүнөн [2] алынып, бири-бирине карама-каршы мааниде колдонулуучу сөздөр аталат. Антонимдердеги карама-каршылык бирин-бири жокко чыгарат дегендикке жатпайт. Тексерисинче, карама-каршылык кандайдыр бир жалпылыкка ээ болгон сөздөрдө гана болот [6].

Антоним сөздөрдүн өз ара карама-каршылык даражасы бирдей эмес. Мисалы, **ак-кара, ысык-суук, чоң-кичине, бүтүн-сынык** ж.б. сөздөрдө маанилердин карама-каршылыгы күчтүү. Ал эми **ага-ини, күн-түн, эже-сиңди, жай-кыш, быйыл-былтыр** сыяктуу сөздөрдө карама-каршылык күчсүз, маанилеринин айрым белгилери боюнча гана карама-каршы. Айталы, **ага-ини** жашы боюнча, **күн-түн** жарык караңгылыгы боюнча [6:151] гана карама-каршы сөздөр.

Антонимдер маанисине карай толук, толук эмес, контексттик болуп бөлүнөт. Толук антонимдер маанилик жактан толугу менен бири-бирине карама-каршылашат.

Толук эмес антонимдер дегенде бир түгөйү экинчи түгөйүнө толугу менен каршылаша албастан, бирде каршылашып, бирде каршылаша албайт. Мындай түрүнө *ысык-жылуу, узун-орто бойлуу, жакшы – начар (жаман эмес, бир аз начарыраак), чоң-кесек (майда эмес), таттуу-даамдуу (ачуу эмес)* ж.б. [11].

К.Жантөшевдин «Каныбек» романынан толук эмес антонимдер катышкан төмөнкү мисалдарга талдоо жасаганга аракет кылып көрөлү. Бирок ал күн менен түндүн мезгилине же күндүн *жылуу, суугуна* карап какшабайт, кайсы убакта оюна эмне келе калса ошол убакта какшайт. Ал убак күнбү же түнбү, эгер түн болсо түндүн ортосубу же таңга жуукпу, күн ачыкпы же жаап жатабы, күндүз жүгүрүп жүрүп чарчаган Каныбек кызык уйкудабы, ойгообу,

ал бир аз эс алууга болобу же болбойбу, анда Супахандын кымындай жумушу жана андай ой анын башына келмек тургай түшүнө да кирбейт [1]. Жогорудагы мисалдардагы *жылуу-суук* толук эмес антонимдерди уюштурду, анткени карама-каршы мааниде толук тана албайт. Жылуулук өзгөчөлүктөрүндө бөтөнчөлүк, дал келбечүүлүк бар. *Ысык-суук* болгондо толук антонимди түзмөк, анткени бул антонимдик түгөй жыш колдонулат. Алсак, *ысыгына* күйүп, *суугуна* тонуп; *күн ысыкпы же суукпу?* деген антонимдик катыш турмушта көп колдонулат. Ал эми *түн ортосу-таңга жуук, күн ачык-жаап жатат* антонимдик катыштар да толук эмес антонимдерди уюштурду. Себеби булардын да карама-каршылык антонимдик деңгээли боюнча бири экинчисине дал келбей калгандыгы, тактап айтканда бири-бирин толук тана албайт дегенибиз, бири экинчисине семантикалык жактан толук мааниде карама-каршы мүнөзгө толук ээ боло албайт. ... байлар жыргап куунаган, кул, күндөр куураган күндөр өттү [1]. *Байлар-кул, күндөр; бай-кедей // жарды // кембагал // томаяк // жакыр* синоним сөздөрү толук антонимдик түгөй боло алат, ал эми *бай-кул* карама-каршылык деңгээли боюнча дал келбей калган деп эсептейбиз, анткени кедей менен кулдун абалы эки түрдүү: кедей колунда жоктугунан байга жалданып, бирок каалаган учурда андан кете алат, ал эми кул өз башына өзү ээ эмес, байгеге сайып сатып жиберсе да байдын укугу, кул байга көз каранды болгон. Кийинки мисалдагы *жыргап куунаган – куураган* антонимдерге талдоо жүргүзүп көрөлү. Ал үчүн окумуштуулардын изилдөөлөрүнө сереп салсак, илимпоз А.Сапарбаев *азап-жыргал* антонимдик түгөйүн бир отоло калыпка салынган, грамматикалык жактан бирдей сөз түркүмүнө тиешелүү болгон антонимдердин катарына кошкон [15]. Ал эми Д. Исмаилова этиштик антонимдердин катарына *жырга-куура* антонимдик түгөйүн кошкон [7]. Жогорудагы көз караштарга таянсак, К.Жантөшевдин чыгармасындагы *куураган* антонимдик түгөйүнө салыштырмалуу *жыргап куунаган* – белгилүү стилистикалык оттенкасы күчтүүрөөк, кептин жалпы мазмунуна көтөрүңкү, салтанаттуу тон берип турат, карама-каршысындагы түгөйүнө караганда элестүү-эксперсивдүүлүгү жагынан бөтөнчөлүгү менен толук дал келбей калгандыктан, толук эмес антонимдер десек туурадай сезилет. Канышанын өлүмү Кадырбай үчүн бир жагынан *сүйүнүчтүү* болсо, экинчи жагынан *күйүнүчтүү* болду [1]. Жамандык болсо *күйүнүүгө*, жакшылык болсо *сүйүнүүгө* болбойт [1]. Сүйүнүү-кайгыруу // кубануу колдонулушу жагынан алганда стилдик чектелүүнү билбейт, ал эми сүйүнүү-күйүнүү көбүнчө көркөм стилдерде гана колдонулат. Антонимдик катыштын пайда болуу механизми, ык-амалы көз карашынан алганда, *сүйүнүчтүү* сөзү *кубануу* сөзүнөн, ал эми *күйүнүчтүү* сөзү *кайгыруу // капалануу* сөзүнөн метонимиялык жол аркылуу *сүйүнүчтүү-күйүнүчтүү* толук эмес антонимдери пайда болгон; кийинчерээк бул антонимдик түгөйлөр кепте бирге жыш колдонулуп бараткандыгы байкалат [11]. ... жашы кырктан ашса да жаш келиндерче кийинип, элечек оронуп кой жорголуу сур атты минип келе жаткан Атабектин зайыбы [1] ... жашы кырктан ашса да- жаш келиндерче кийинип деген сөз айкаштары жаш курагы боюнча толук эмес антоним катары салыштырылган. Анткени, кырк жаш - орто жаш, кары эмес, ал эми жаш келин он бештен жыйырма беш жашка чейинки келин болушу мүмкүн, жашы боюнча толук каршылашпайт. Жоголо электен мурда *өрдөштө* элек, эми *кыштоодобуз!* [1]. Бул мисалдагы антонимдик катышты түзгөн *өрдөштө-кыштоодо* толук эмес антонимдер, синонимдеш *жайлоодо-кыштоодо* антонимдик түгөй кепте бирге жыш колдонулуп, бир отоло калыпка түшүп, көнүмүшкө айланып калган. Айта кетчү нерсе *өрдөштө-кыштоодо* көбүнчө сүйлөшүү жана көркөм стилдерде гана колдонулат, *жайлоодо-кыштоодо* антонимдик түгөйлөргө караганда жаңыдай, адаттан тышкарлыктай кабыл алынат [7]. Ошондой эле, стилдик ыраң-боекчосу жана кепте колдонулуш жагдайлары боюнча жогоруда көрсөтүлгөн өзгөчөлүктөрү тактап айтканда өз ара толук каршылаша албагандыктан толук эмес антонимдер болуп

эсептелет десек жаңылышпасак керек. Каныбек кул болуп **тышкы** жумушту жасайт, Бегайым күң болуп **үйдөгү** жумушту жасайт [1]. Бул сүйлөмдөгү **үйдөгү-тышкы** толук эмес антонимдердин бөтөнчөлүгү бейсимметриялуулука барып такалат [7]. Анткени **үйдөгү-тышкы** антонимдик түгөйлөрүндөгү карама-каршылык өз деңгээли боюнча бири-экинчисине барабар болбой калган, муну семантикалык дал келбөөчүлүк деп да карасак болот. Этти *кыя кеспей туура кестиң, чоң кесип аз чайнап жуттуң* [1]. Бул сүйлөмдөгү **кыя кеспей-туура кестиң** антонимдик түгөйлөр да толук эмес антонимди уюштурушту. Антонимдик түгөйдүн бири **кыя** колдонулуш деңгээли боюнча сейрек учурайт, стилистикалык оттенкасы бар, ал эми туура стилистикалык оттенкасы жок, кыя-туура антонимдик түгөйүнө карганда, узун-туура антонимдик түгөйлөрү кепте бирге жыш колдонулат, ошондуктан биз *туура* сөзүнүн антоними катары *узун* сөзүн кабыл алабыз. Ушундан улам, **кыя кеспей-туура кестиң** антонимдик түгөйлөр антонимдик деңгээли боюнча бөтөнчөлүгү бар, ошон үчүн толук эмес антонимдердин катарына коштук. Ушул эле сүйлөмдөгү дагы бир антонимдер **чоң-аз**. Көрүнүп тургандай, *чоң-кичине* антонимдик түгөйлөрү логика-семантикалык да стилистикалык жактан да бири-бирине дал келе турган болсо [7], **чоң-аз** антонимдик түгөйлөрүндө эки кырдаалды тең – логика-семантикалык жана стилистикалык жактан алганда, өз ара айырмачылыктар келип чыгат, бул жагдай алардын кепте бирге колдонулуу жыштыгына өз таасирин тийгизет [7]: *чоң-кичине* антонимдик түгөйү, **чоң-аз** антонимдик түгөйлөрүнө караганда кепте бирге жыш колдонулат, ошондуктан биз *чоң* сөзүнүн антоними катары көбүнчө *кичине* сөзүн кабыл алабыз, ал эми *аз* сөзүнүн антоними катары *көп* сөзүн кабыл алабыз. Ошондуктан **чоң-аз** антонимдик түгөйлөрүнүн антонимдик деңгээли кепте колдонуу жагынан толук дал келбегендиктен, толук эмес антонимдердин катарында карасак болот.

Эмнеге **кабагың бүркөө?** – Ушул заманда эзилген шордуулардын кимисинин **кабагы жарык** дейсиң? [1]. Эгерде ушундай боло турган болсо, көзүндөн жаш акпай кан агып, **жарык кабагың бир күлбөй** жабыгып, жүрөгүң муздап, ичиң сыздап жүргөндүрсүң ээ!.. [1]. Жогоруда берилген сүйлөмдөгү **бүркөө-жарык** антонимдик түгөйгө караганда кепте **бүркөө-ачык** антонимдик түгөйлөр жыш колдонулат. *Жарык* сөзү *кабак* сөзү менен айкалышканы менен **күн** [*күн бүркөө- күн ачык*] менен айкалыша албайт. Сүйлөмдө **жарык-ачык** синоним катары бири-бирин толук алмаштыра албайт. Ошондуктан **бүркөө-жарык** антонимдик түгөйлөрдүн карама-каршы мааниде толук дал келбегендиктен толук эмес антонимдерди уюштуруп, өзүнчө бир эмоциялык ыраң-боекчо жаратып, алардын таасирдүүлүгүн арттырып турат [7]. “...алдыңкы байларга бирден бээ, орто жерин кунан, тай кылып, эчтемем жок деген түтүндөргө бирден кой салсак дейм” [1]. Бул сүйлөмдө толук эмес антоним катары “**алдыңкы байлар – орто – эчтемем жок деген түтүндөр**” сөз айкаштары жашоо шартын салыштыруу иретинде карама-каршы мааниде колдонулду, бирок антонимдик деңгээли бирдей эмес, толук каршылаша албайт. Көлөмү, баасы боюнча “**бээ – кунан– тай – кой**” салынган салыктын көлөмү да бирдей эмес, булар дагы толук карма-каршы маанини бере албайт. Ошондуктан толук эмес антонимдердин катарына кошсок туурадай сезилет.

Жайкы гүлдөй жайнаган жайдары элем, сабагына дарт түшүп соолуган гүлдөй соолуурума аз калдым [1]. “... **жай бастырган, шашып чапкылаган** аттуулардын аракетин...” [1]. *Кемпирлер* дап чалып, *жааштары* чилдирман айта баштады [1]. **Чоңдор эмес, балдар** үрпөйүңкү [1]. – Азы-көбүнүн кереги эмне? **Тантыратып** жүздү черткиче, **таамай** бирди чертсе болбодубу, - дешип, четте үңкүйүп отургандар жакындап бери жылып отурушту. – “Бийдин да өз күлкүсү бар” деген эмеспи [1]. Кедейдин менен манаптардын иши эмне? [1]. Жогорудагы мисалдарда *аксак-тың, отур – чыгып кет, жайдары элем – соолуурума аз калдым,*

жай бастырган - шашып чапкылаган, кемпирлер-жааштар, чоңдор-балдар, тантиратып-таамай, өлгөнү-койгону деген антонимдик түгөйлөрдүн кээ биринде семантикалык айырмачылык болсо, кээ биринде стилистикалык айырмачылык бар. Аны менен катар толук эмес антонимдердин ар кыл стилге таандык болушу, жогорудагы бөтөнчөлүктөрү толук эмес антонимдик түгөйлөрдүн эмоционалдуу-экспрессивдүү ыраң боекчосун жаратып, таасирдүүлүгүн арттырып турат [7].

Төмөндө сын атоочтук антонимдер аркылуу уюшулган толук эмес антонимдерге сереп салсак. *Кулаалыча салпактап* миң жыл өмүр сүргүчө, *барчындай* асманга *чалкып* бир жыл өмүр сүр...[1]. Адамдын сапатын өтмө мааниде куштарга салыштырган, алардын көлөмүнө, күчтүү, күчсүздүүлүгүнө, өткүрлүгүнө, чапчаң шамдагайлыгына жараша салыштырган, жөнөкөй сөз менен түшүндүрүп отургуча, куштарга салыштырып, жазуучу чыгармасынын көркөмдүгүн, элестүүлүгүн арттырып, мыкты сүрөткерлигин көрсөтө алган. Куштардын жөндөмдүүлүгүнө карата *салпактап-чалкып* антонимдик түгөйдү жарата алган. Табиятынан эки канаттуу эки башка жаралган жандык, бирок жазуучу алардын жүрүм-турумун өз ара салыштырып антонимдик түгөйдү жарата алган. Бул антонимдик түгөйлөр кепте бирге жыш колдонула бербейт, калыпка түшүп, адаттагы нерсе катары кабыл алынбайт, кандайдыр бир жаңычылдык касиетке ээ болуп тургандыктан, бири-экинчисине толук каршылаша албагандыктан толук эмес антонимдер деп карасак болот. Секирип түшүп, секирип чыкма ташы татаал жолдон, катуу жаандуу *караңгы түн* эмес *күндүзү* жүрүү кыйын эле [1]. Кийинки сүйлөмдөгү *караңгы түн –күндүзү* антонимдик түгөйлөр да бири-экинчисинен айырмаланган бөтөнчөлүк бар, биринчи түгөй *караңгы түн* сөз айкашында элестүү-экспрессивдүү ыраң-боекчосу күчтүүрөөк жана колдонулушу жагынан алганда көркөм стилдерде көбүрөөк колдонулат. Ал эми экинчи антонимдик түгөй *күндүз* стилдик чектелүүнү билбейт, бардык стилде бирдей колдонула берет. Жогоруда биз көрсөткөн айырмачылыктарынан улам бири-бирине толук дал келбөөчүлүк толук эмес антонимдер экендигине барып такалат.

Изилдөөнүн жыйынтыктары. Изилдөөгө алган эмгегибизде төмөнкүдөй жыйынтык чыгардык:

1. Иликтөөгө алган объектиде карама-каршы мааниде колдонулган сөздөр арбын экендигин көрсөтүү.
2. Кепте антоним сөздөр бирдей жыш колдонулбагандыгы, башка сөздөр менен айкашуу мүмкүнчүлүгүнүн бирдей эместиги, бирдей стилге таандык эместиги, жыйынтыгында ушундай дал келбөөчүлүк кандайдыр бир жагынан толук карама-каршылык деңгээли боюнча бири-экинчисине барабар болбой калышы - толук эмес антонимдик түгөйлөр экендигинен кабар берип турат.
3. Жазуучунун чыгармасында сүйлөмдөрдүн контекстте карама-каршы мааниде уюштурулушу чыгарманын көркөмдүгүн, элестүүлүгүн арттырып, мыкты сүрөткерлигин көрсөтө алган.

Жыйынтык

Толук жана толук эмес антонимдерди бири-биринен айырмалоодо кандайдыр бир мыйзам-ченемдүүлүктү сунуш кылуу өтө кыйын, анткени айрым толук антонимдерде жогорку жакта биз белгилеп көрсөткөн бөтөнчөлүктөрдүн бири, айталы семантикалык өзгөчөлүк орун алса, айрымдарында семантикалык менен катар стилистикалык бөтөнчөлүктүн бардык түрү да учурагандыгын көрөбүз, бул жагдайды чечүү үчүн ар бир антонимдик түгөйгө өзүнчө талдоо жүргүзүү, чечмелөө тактап айтканда лингвистикалык иликтөө жүргүзүүнү талап кылат.

Колдонулган адабияттар тизмеси:

1. **Жантөшев, К.** “Каныбек”. Роман, Биринчи китеп. Төртүнчү басылышы [Текст] / К. Жантөшев. – Ф.: Адабият, 1991. – 590 б.
2. **Абдулдаев, Э.** Азыркы кыргыз тили: Фонетика. Орфоэпия. Графика жана орфография. Лексикология жана фразеология [Текст] / Э. Абдулдаев. – Бишкек: Кыргызстан, 1998. –256 б.
3. **Боровых, Е.А.** Антонимическая парадигма в русских и английских поговорках: структурно-семантический и культурологический аспекты [Текст]: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Е.А. Боровых: 10.02.20 - Челябинск, 2007. – 238 с.
4. **Введенская, Л.А.** Проблемы лексической антонимии и принципы составления словаря антонимов [Текст]: дис. ... д-ра филол. наук / Л.А. Введенская. - Ростовского университета, 1973. –37 с.
5. **Гудкова, Я.А.** Антонимия в первичном и вторичном поэтическом тексте : на материале произведений Дж. Г. Байрона "Дон Жуан" и А.С. Пушкина "Евгений Онегин" и их поэтических переводов [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19, 10.02.04 / Я.А. Гудкова.- Ростов-на-Дону, 2010.- 186 с.
6. **Жалилов, А.** Азыркы кыргыз тили: I бөлүк: фонетика, графика, орфография, лексикология. [Текст] / А. Жалилов. –Бишкек: Кыргызстан, 1996. –232 б.
7. **Исмаилова, Д.Н.** Кыргыз тилиндеги антонимдердин семантика-грамматикалык табияты [Текст]: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Д.Н. Исмаилова. – Бишкек, 2015. – 26 б.
8. **Кун, Цузин** Текстоброоруучу функция антонимии в рассказах А. П. Чехова [Текст]: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01/ Кун Цузин. - Москва: Русский язык, 2000. – 165 с.
9. **Махкамова, Г.С.** Антонимы в поэзии Лоика Шерали [Текст]: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Г.С. Махкамова. – М.: Русский язык, 2009.
10. **Муташева, Г.Р.** Антонимы и антонимические отношения в лексике и фразеологии кумыкского и русского языков [Текст]: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Г.Р. Муташева. – Махачкала, 2010. – 173 с.
11. **Өмүралиева, С.** Кыргыз тили. 10-кл. - Оңд.тол. 6-бас. [Текст] / С. Өмүралиева, А. Сапарбаев.– Бишкек: Полиграфбумресурсы, 2013. – 232 б.
12. **Полькина, Г.М.** Сопоставительный анализ фразеологических единиц с антонимичными компонентами в английском и татарском языках [Текст]: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Г.М. Полькина. – Казань, 2002. – 242 с.
13. **Садыкова, К.** Антонимы в произведениях Барпы акына [Текст] / К. Садыкова [https://cyberleninka.ru/article/n/antonimy-v-proizvedeniyah-barpy-akyna]
14. **Сазонова, В.А.** Антонимы как средство выражения контраста в языке и художественной речи: на материале прозы А.П. Чехова [Текст]: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / В.А. Сазонова. – М.: Русский язык, 2011.
15. **Сапарбаев, А.** Кыргыз тилинин лексикологиясы жана фразеологиясы [Текст] / А. Сапарбаев. – Б.: Кыргызстан – Сорос, 1997. – 328 б.
16. **Турдубаева, А.М.** К.Жантөшевдин “Каныбек” романындагы толук антонимдердин колдонулушу [Текст] / А.М. Турдубаева // Бишкек гуманитардык университетинин жарчысы.- Бишкек, 2016.- №1(35).- Б. 43-46.
17. **Турдубаева, А.М.** К.Жантөшевдин “Каныбек” романындагы тексттик антонимиялар [Текст] / А.М. Турдубаева // Бишкек гуманитардык университетинин жарчысы.- Бишкек, 2016. - №1(35).- Б. 48-51.
18. **Турдубаева, А.М.** К.Жантөшевдин “Каныбек” романындагы бир уңгулуу антонимдердин колдонулушу [Текст] / А.М. Турдубаева “Юнисалиевдин окуулары-2017” Эл аралык илимий практикалык конференциянын материалдары. - Бишкек, 2017.- Б. 305-310.
19. **Усубалиев, Б.Ш.** Антонимы в киргизском языке [Текст]: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Б.Ш. Усубалиев.- Фрунзе, 1982.- 23 с.
20. **Усубалиев, Б.** Антонимдер жана аларды окутуу [Текст] / Б. Усубалиев. – Фрунзе: Мектеп, 1987. – 144 б.
21. **Хожанов, Ш.Б.** Антонимия в каракалпакских пословицах и поговорках [Текст]: сборник трудов конф. / Ш.Б.Хожанов // Акт. вопросы исслед. и преп. родных языков и литератур: материалы Междунар. науч.-практ. конф. [Чебоксары, 16 нояб. 2019 г.] / редкол.: Ж.В. Мурзина [и др.] – Чебоксары: ИД «Среда», 2020. – С. 178-180. – ISBN 978-5-907313-08-8
22. **Хабибов, Л.Г.** Структурно-семантические особенности антонимов в татарском языке [Текст]: Автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л.Г. Хабибов. – Уфа: 1984. – 250 с.

23. **Чернега, Е.Н.** Антонимы в лингвистическом и лингвокогнитивном аспектах: На материале речи младших школьников [Текст]: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Е.Н. Чернега.- Таганрог: Русский язык, 2005. – 352 с.
24. **Эсеналиева, К.Э.** Методика изучения антонимов на уроках кыргызского языка в 5 классе [Текст] / К.Э. Эсеналиева, А.К. Койлубаева. – Бишкек, 2017.
25. **Ян, Бо** Функции антонимии в художественной и научной речи: На материале поэзии В.Я. Брюсова и научных сочинений Л.В. Щербы [Текст]: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Ян Бо. – Москва: Русский язык, 2004. – 208 с.

Поступила в редакцию: 22. 11. 2024 г.